
UN MANUSCRIT CATALÀ (s. XVI) DE SARDENYA

EDITAT PER JAUME COLLELL

JOAN REQUESENS I PIQUER
jreques.piq@gmail.com
Societat Verdaguer

Resum: Aquest article presenta un dels 26 treballs de recerca i edició de textos inèdits entre els segles XV i XIX que va fer el canonge Jaume Collell. Correspon a l'edició i comentari d'un manuscrit català de Sardenya, del Santuari marià de Càller, del s. XVI. Consta de la història de la troballa i l'estudi del seu vocabulari.

Paraules clau: descoberta, mercedaris, vocabulari antic.

A CATALAN MANUSCRIPT FROM SARDENYA (S. XVI) PUBLISHED FOR JAUME COLLELL

Abstract: This paper presents one of the 26 research studies and the editing of unpublished texts between the 15th and 19th century made for the canon Jaume Collell. It corresponds to the edition and comments of a Catalan manuscript from the Santuari Marià de Càller of Sardenya, from the 16th century. It is composed of the history of its discovery and the study of its vocabulary.

Key words: discovery, Mercedarian, old vocabulary.

1. INTRODUCCIÓ

Quan l'any 2007 publicava la primera recerca entorn de les edicions d'antics manuscrits fetes pel canonge Jaume Collell,¹ una se'm va escapar en no tenir-la sobre la taula amb la resta de material d'estudi. En la continuació del treball publicat al *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* (BRABLB),² la vaig incloure en el llistat general i en vaig prometre un comentari. Ara en faig una presentació provisional a l'espera d'enriquir-ne el contingut amb les noves dades conegudes just a la vigília d'aquest Col·loqui. Concretament es tracta del llibre que conté la transcripció d'aquest manuscrit després d'explicar-ne la història i que, evidentment, esmenarà i enriquirà aquesta comunicació. És aquest: Maria Giuseppina MELONI, *Il santuario della Madonna di Bonaria. Origini e diffusione di un culto*. Roma: Viella, 2011.

Encara no fa un any, era a la revista *Serra d'Or* del passat mes de setembre, Lluís-J. Guia Marín constata la pobre presència de Sardenya en els estudis històrics de l'estat italià,

¹ *El (re)descobriments de l'Edat Moderna. Estudis en homenatge a Eulàlia Duran*. Edició a cura d'Eulàlia Miralles i Josep Solervicens, amb la col·laboració d'Antoni Lluís Moll, Maria Toldrà i Anna M. Villalonga. Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat - Universitat de Barcelona, 2007.

² Joan Requesens i Piquer, «Altres manuscrits editats per Jaume Collell. Assaig de valoració», BRABLB, LIII (2011-2012), pp. 35-90.

de l'espanyol i també «és una assignatura pendent en els discursos sobre els Països Catalans» (Guia Marin 2014: 36). Aquí, casualment, podem aportar-hi un mínuscul granet, allò d'una flor no fa estiu, però que impedeix de parlar de desert. El canonge vigatà va aportar-hi, a finals del s. XIX, un treball històric i lingüístic amb l'edició d'un manuscrit del s. XVI i ara torna a fer-se present perquè girem de nou la mirada vers l'illa sarda.

2. UN DOCUMENT D'HISTÒRIA. EL MANUSCRIT

O tal volta, «el manuscrit de segona mà». Les dades d'edició:

17. Jaume COLLELL, «Records catalans de Sardenya. Informació é inventari del Santuari de Nostra Senyora de Bonaire, en 1592», *Revista Catalana*, Any I, Quadern I (gener de 1889), pp. 27-31; Quadern II (febrer de 1889), pp. 62-66; Quadern III (març de 1889), pp. 124-129.

El número 17. inicial correspon a l'ordre cronològic dels textos editats per Collell, aquest és el darrer del segle XVI en els treballs esmentats.

La troballa ens la conta ell mateix després de considerar l'aparició d'un creixent interès per la història antiga de la terra catalana i per la descoberta de testimonis que els segles ens han llegat. Escriu en la presentació:

portats d'aquest esperit i moguts del desig de portar-hi a la reconstrucció del nostre passat una humil pedreta, durant una llarga temporada que passàrem a Roma, dedicàrem algunes estones a la investigació d'arxius (de què és tan rica la Ciutat Eterna), cercant amb afició agosarada tot lo que de català tenen de recòndit, i no estudiat des del temps del canonge Bastero, tenint-hi sovint, les més agradables sorpreses. (p. 27).

Al llarg de la seva vida Collell anà a Roma set vegades.³ En parlar, ara, d'«una llarga temporada» podem deduir amb tota seguretat que fou la del seu tercer viatge del 1882-83. En efecte, va ser el de més durada, uns cinc mesos. En aquella ocasió, un dia se n'anà –el 10 de maig– més enllà de Roma per estudiar «en lo Arxiu del famós Monastir benedictí [de Montecassino], los documents per probar que en lo sigle XV vingueren monjos d'allí a Montserrat» (Collell 1938: 54). Aquesta informació, o recerca documental, se'ns lliga amb l'expressió «una llarga temporada que pasàrem a Roma» en presentar el manuscrit sard. Fou llarga sota l'excusa d'«assistir a les conferències de l'Acadèmia de Sant Tomàs, fundada per Lleó XIII», però que de fet i en secret va ser per «cumplir una missió especial sobre qüestions

³ La 1a. entre el 6 de febrer i l'11 de març de 1874: ell i Josep Torras i Bages foren rebuts en audiència privada la tarda del 27 de febrer per Pius IX. La 2a. del 10 al 25 de febrer de 1879. La 3a. entre el 16 de desembre del 1882 i el 21 de maig del 1883. La 4a. de 2 al 14 d'abril de 1886: fou rebut en audiència privada per Lleó XIII que signà en l'Àlbum de la Restauració de Ripoll i oferí al canonge el mosaic de la Mare de Déu que en presideix l'altar. La 5a. entre el 29 de desembre de 1887 i el 19 de gener de 1888. La 6a. els dies 16 i 17 d'abril del mateix 1888 acompanyant els marquesos de Comillas a una audiència amb Lleó XIII per ell demanada al cardenal Mariano Rampolla. I la 7a., retornà al Vaticà per entrevistar-se amb aquest cardenal com a Secretari de l'Estat del Vaticà que era, el 6 d'octubre de 1896. Aquestes dades les redorda el mateix Collell, amb algun detall més, en el seu dietari sacerdotal, *Efemèrides dels meus 50 anys de sacerdoci*, imprès el 1938, però posat a la venda el 1986.

i dissidències dels catòlics espanyols» (Collell 1938: 52), les lluites entre integristes i mestissos (els més oberts a la línia vaticana). El Divendres Sant —era el 13 de març i ara els detalls tenen valor—: «a dos quarts de set de la vesprada he sigut rebut en audiència particular, molt íntima, per Sa Santedat» (Collell 1938: 53).⁴

Situats ja en el temps, la presentació ens lliura l'origen de l'afecció recercadora del passat. La fonamenta amb aquestes paraules:

des de que l'infatigable catalanista l'Eduard Toda, enviat amb una comissió oficial a l'illa de Sardenya, ha, no sols desenterrat moltes memòries de la dominació catalana, sinó també mostrat los rastres encara subsistents, com és l'Alguer on encara es parla la nostra llengua, s'ha despertat més i més l'afició a conèixer los vestigis que Catalunya ha deixat inesborrablement impresos en les diverses regions, lluny de la península, on per temps onejà la gloriosa bandera de les quatre barres. (p. 27).

Pel que fa a les recerques d'E. Toda, en tenim una obra fefaent entre les seves publicacions de pocs anys abans que Collell parlés d'ell: *L'Alguer, un poble català d'Itàlia*, editada a Barcelona el 1888; i *La poesia catalana a Sardenya*, també a Barcelona aquest mateix any; del següent a l'esment del canonge, *Bibliografía española de Cerdeña* imprès a Madrid el 1890.⁵

Un segon nom propi en la ploma de Collell és el d'Antoni de Bastero i Lladó (1675-1737), eclesiàstic barceloní que fou canonge a Girona. Els darrers estudis a ell dedicats ens fan saber que amb la desaparició dels qui el conegueren, la seva memòria restà viva entre els estudiosos europeus de la literatura provençal i al defora d'aquest cercle pervisqué esmorteïda, en general, fins i tot a la seva terra. Qui retornà el seu nom al carrer a través de les pàgines d'un article al *Diario de Barcelona*, va ser Manuel Milà i Fontanals el 1856. Aquest text fou recollit per Menéndez Pelayo a les *Obras completas* de Milà el 1888; «i amb les notícies que Fèlix Torres Amat havia obtingut sobre el canonge Bastero rastrejant els volums de *Memorias* de l'Acadèmia de Bones Lletres i els llibres de Serra i Postius, el record d'aquest erudit tornava a aflorar al país que l'havia vist néixer, es recuperava el nom d'Antoni de Bastero per a les lletres catalanes» (Feliu i Torrent 1998a: 587). Collell en fa memòria en el seu text a partir, tal volta, de la font de Milà i Fontanals a les seves classes⁶ —no per la lectura

⁴ Veg. Joan Bonet & Casimir Martí, *L'integrisme a Catalunya. Les grans Polèmiques: 1881-1888*, Barcelona, Vicens Vives-Fundació Caixa de Barcelona, 1990, obra bàsica per copsar la finalitat del viatge romà de Collell.

⁵ La relació entre aquests dos prohoms té, entre altres, el testimoni de dues cartes d'Eduard Toda. En una del 2 de maig de 1927 li agraeix la que el canonge ha enviat a la festa del Jocs Florals i que el dia abans va ser llegida en el banquet, celebrat discretament per raó de la dictadura del moment, a l'Hotel Colón de Barcelona. Aquesta carta del canonge rectifica la dada que fins avui pensava que havia estat la darrera actuació pública de Collell en els Jocs Florals, la seva presidència en el Consistori de 1925 (Veg. Joan Requesens i Piquer, *Jaume Collell i la Renaixença*, Universitat de Barcelona 1992, pp. 807-809 —microforma). La segona, anterior, del 26 d'abril, és adreçada al director de la *Gazeta de Vich*, mossèn Joan Pietx i Oliva, comunicant-li que accepta de participar en el número especial dedicat al canonge amb motiu dels seus seixanta anys de periodista. Aquests textos són des de no fa gaires anys a l'Arxiu Biblioteca Episcopal de Vic: Col2 (100) maig 1 i Col2 (120) abril 11, respectivament.

⁶ Sembla la deducció lògica puix en fou alumne en el curs de «Literatura general y particular de España» en 1867-68 i no pas i encara menys que hagués llegit l'article de Víctor Balaguer publicat el 1851 com també assenyala Feliu i Torrent (1998a: 588); ben mirat, Balaguer només ens dóna quatre escarides ratlles mentre que Milà presenta Bastero com un entès en gramàtica i filologia, a més a més d'afirmar que va estudiar els manuscrits del Vaticà i de Florència. Dada, aquesta, que igualment dóna Torres i Amat i que esdevé el model d'acció cultural per a Collell.

de l'article puix que en publicar-se ell tenia 10 anys— o més factiblement per haver-ho llegit al diccionari de Torres i Amat.⁷ Aquesta obra, fa saber al lector que Bastero era «pastor en la arcàdia o acadèmia de Roma, y uno de los doce academicos que componían el magistrado de ella, llamado *Iperides Bacchico*».⁸ També hi ha, tanmateix, una altra possibilitat que, si no única, se sumaria al diccionari de Torres Amat i rau en la circumstància d'ésser, Collell, també pastor de l'Acadèmia Arcàdia de Roma. Va entrar-hi durant aquesta estada romana de 1883. En tres articles a la *Gazeta de Vich*, l'any 1924, Collell explica com li vingué el títol d'arcade i que l'acceptà amb la condició que igualment ho fos Jacint Verdguer, l'amic. Conta que la inicial descoberta de l'Acadèmia la féu en 1879 arran de la peregrinació mundial de periodistes en homenatge a Lleó XIII. Un dels actes va ser una vetllada literariomusical a la seu arcàdica. «Era allò verament una solemnitat *more romano*».⁹ Les dades més concretes que aporta són, doncs, les següents. Amb data de 30 de gener i el 4 de febrer de 1883 són signats els documents de Jaume Collell com a *Artamene Dardanio* i el de Jacint Verdguer com a pastor *Ermadoro Coronideo*. N'era aleshores Custode Generale *Agésandro Tesporide*, monsenyor Stefano Ciccolini, canonge de la basílica vaticana i prefecte de la biblioteca «qui m'honorà amb la seva amistat, franquejant-me l'estudi d'alguns manuscrits catalans de la Biblioteca Vaticana». A més a més, Collell reproduïx una clàusula del diploma a la qual, com Verdguer, considera haver estat fidel. «L'Arcàdia nel dichiaravi aggiunto al suo commune confida che non solo manterrete la osservanza delle sue leggi, ma darette opera eziandio perché sempre piú fiorisca con la dignità delle lettere l'onore dell'arcadico istituto».¹⁰ Res no diu, però, d'Antoni de Bastero.

A continuació Collell explica «la casual troballa del Ms.»:

Com lo convent de Sant Adrià prop del Foro és de Pares Mercedaris espanyols, preguntàrem per si havia allí memòries especials de la redempció de captius; i cercant una cosa ne descobríem una altra. Viu en dit convent lo R. P. Francesc Sulís, frare mercedari de Sardenya que havia desempenyat càrrecs importants en l'arxidiòcesi de Càller, i porta publicades algunes monografies sobre punts eclesiàstics de la història sarda. (pp. 27-28).

El verb en present referit al mercedari sard ens assabenta que Collell el conegué i veurem el lligam que van tenir-hi. El mercedari fra Francesco Sulis nasqué a Càller el 8 de maig de 1819 i morí a Roma el 27 de desembre de 1894; es va dedicar a la recerca històrica de l'orde dels mercedaris a Sardenya, principalment; i abans de ser traslladat a Roma el 1882, va exercir de secretari de l'arquebisbe de Càller, Giovanni Antonio Balma a partir del 1871.

Aficionat a la transcripció de documents dels arxius de Càller, naturalment havia de trobar-se en ses col·leccions alguna cosa en català o referent a la dominació catalana. Nos mostrà sos papers i el primer que trobàrem fou la *Informació è inventari*, fet en 1592, del celebrat Santuari de Nostra Senyora de Bonaire, convent de mercedaris de Càller. (p. 28).

⁷ «BASTERO Y LLEDÓ (D. Antonio de)» (Fèlix Torres Amat, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes [...]*, Barcelona, J. Verdguer 1836, pp. 95-96.

⁸ El professor F. Feliu, en la seva biografia de Bastero, aporta la dada de l'ingrés del canonge a l'Arcàdia en data del 3 de juliol de 1721 a partir de les actes de la mateixa Acadèmia (veg. Feliu i Torrent 1998b, p. 265).

⁹ Jaume Collell, «De l'Arcàdia Romana. II», *Gazeta de Vich*, núm. 2858 (25 octubre 1924).

¹⁰ Jaume Collell, «De l'Arcàdia Romana. III», *Gazeta de Vich*, núm. 2859 (28 octubre 1924). La història més detallada pot hom consultar-la a Jaume Medina, «El poeta Jacint Verdguer a l'Arcàdia romana», *Revista de Filologia Romànica*, v. 30, n. 2 (2013), pp. 261-270.

Aquest santuari de la Mare de Déu de Bonaire està situat al turó homònim prop la ciutat i té el seu origen en l'arribada dels catalans a l'illa i de bonahora fou encomanada la seva custòdia a l'orde mercedari. La tradició acomuna amb la història, evidentment, el fet miraculós d'una imatge mariana, narrat per fra Francesco Sulis en una obra que ha merescut més d'una dotzena d'edicions.

Tot seguit Collell ofereix «lo trasllat que posseeix lo dit frare» que fa així:

Copia fidelissima delle informazioni della SS. Vergine di Bonaria estratte da me info. dall'originale, che conservasi in questa Curia Arcivescovile, con licenza dell'ordinario del 25 Marzo 1869, á fine di spedirle al capitolo Vaticano in Roma, onde ottenere dal med il privilegio dell'Incoronazione ad essa Santa Statua.— Fr. Francesco Sulis Mercedo.

Unes curtes ratlles més amb un parell de tocs d'història. «Aquesta informació [...] ens féu l'efecte d'un animat quadro de l'època dels terribles corsaris, i al propi temps d'un capítol dictat per mà del poble de la història de la marina en lo Mediterrani». Efectivament, la descripció dels ex-vots ens mostra els dibuixos de barques i vaixells salvats de tempestes i de pirataria en un espai que abraça des del 1525 al 1572 i segurament que més ençà, però Collell ha «cregut innecessari traslladar un per un tots los cents i tants nombres de l'inventari, i amb los transcrits basta per mostra» (p. 129), això és, vint-i-set. La segona idea remarcada fa així: «Ne traguérem còpia fidel i veuran nostres lectors sa importància, tant per lo curiós de lo que relata, com per la riquesa de vocabulari» (p. 28). Certament: la primera part de la transcripció és la contalla de l'arribada miraculosa de la imatge a l'illa, la segona explica la inspecció feta al temple i sagristia i, la tercera, la descripció de les imatges pintades en aquests i llurs textos i dates, autenticat per un notari.

3. LA HISTÒRIA

La qüestió pròpiament històrica l'entenc ara i aquí reduïda a les poques dades sobre l'origen del manuscrit tretes d'ell mateix, més que no pas a les que hi puguin constar relacionades amb el santuari, la imatge mariana, la pirateria o els temporals de mar, o l'orde mercedari. Tanmateix, d'aquestes darreres puc oferir-ne les que en treu F. Sulis per escriure el llibre *Della statua miracolosa di Maria V. di Bonaria che si venera in Cagliari nella chiesa dei RR. PP. della Mercede. Notizie storiche compilate dal T. C. P. Francesco Sulis, mercedario. Cagliari-Sassì: G. Dessì 1895*.¹¹ És la reestampació de la 8ª edició de 1887 en què a la pàgina 165 s'informa que mentre era en premsa morí el seu autor el 27 de desembre de 1894. A la pàg. 9 hi ha la data de la tempesta que és a l'origen de l'arribada de la imatge a l'illa, any de 1370. Duia en una mà una candela que cal entendre de cera puix que en 1590 fou canviada per una de fusta, es diu. Aquesta imatge mariana és amidada en el manuscrit en «xims» que Sulis redueix al sistema mètric decimal. D'alçada fa 1,56 m. sense comptar la base que és d'11 cm. Sulis també ofereix les dimensions interiors de la caixa en què arribà a la platja, 1,75 de llargada per 70 i 76 d'amplària

¹¹ Se'n conserva un exemplar a la Biblioteca Museu Víctor Balaguer de Vilanova i la Geltrú –signatura XIX/810–; de passada consigno el meu agraïment a la directora, Sra. Montserrat Comas, i als auxiliars bibliotecaris.

i fons (o fons i amplària?). Collell no deixa de copiar una nota marginal: «en lo marge del MS. hi ha un senyal ò mida que fa 17'8 centímetres ò tres quarts de palm», que correspon a la mesura del «xim».

Una història mercedària de 1591, una data ben propera al manuscrit que presentem, contava «que partiendo para Italia una nao de un puerto de España, no se sabe qual, yva con muchas cosas en ella una grande arca cerrada, que quando sucedió lo que diremos, jamás se pudo hallar por cuyo orden avía sido metida allí, y debió de ser orden del cielo»; explica el temporal i el final felíç i com el mercedaris agençaren una capella «reconociendo el favor de la preciosa madre en embialles por tan peregrina traça aquella imagen».¹²

També dades històriques ho són les persones presents al text de Collell i al manuscrit. El canonge ens assabenta de qui era aleshores l'arquebisbe de Càller: Francesc del Vall, mort el 1595; havia regit l'arxidiòcesi des del 29 d'abril del 1587. I el que n'era i serví Francesco Sulis, Giovanni Antonio Balma, O.M.V. –això és: de la congregació Oblats de Maria Verge– que regí l'arxidiòcesi entre el 27 d'octubre del 1871 i el 5 d'abril de 1881 quan morí. Havia nascut el 1817 i rebut l'orde episcopal el 1849.

Els noms al manuscrit són els següents:¹³ Jeroni Ordà, notari, a 29 de febrer de 1592. Joan Spada, notari. Montserrat Rosselló, magnífic i egregi assessor. Fra Ambròs Balbadella, prior, 52 anys. Fra Miquel Pinna, vicari, 53 anys. Fra Rafael Mura, ecònem i procurador, 37 anys. Fra Antiogo Brondo, Dr. Teòleg, 31 anys. Fra Pere Martís, 37 anys. Fra Alexi Terré, 37 anys. Fra Tomàs Riera, 30 anys. Fra Montserrat Barray, 27 anys. Fra Jaume Assator, 25 anys. Tots ells preveres. També el noble Jaume Ram, el militar Jerònim Montanís i Gabriel Manca de Vrusey. Vrusey, així escrit, correpon a la vila de Brucei, en llengua sarda i a Burcei en italià, situada a la muntanya no gaire lluny de la ciutat de Casteddu de Callari (Cagliari), o Casteddu a seques, al sud, doncs, de l'illa; la seva parròquia està dedicada a Nostra Signora di Monserrato i data del 1886.

De tots els noms de persones presents al document, algun ens és conegut tot i que molt poc (si més no per mi), com els següents. El primer esmentat, el notari Jeroni Ordà, potser té algun parentiu amb el notari que el 1607 redactà el segon testament de Montserrat Rosselló (aviat en parlarem) i que signava Alessio Gabriele Ordà (Lippi 1912: 7).

El notari Joan Spada apareix també en un document semblant de 1591. En efecte, l'estudiosa Alessandra Pasolini ha editat un extracte de la visita pastoral que féu el bisbe Francesco del Vall al poblet de Santu Antiogu (italià: Sant'Antioco), ben bé al sud-oest de l'illa, del 25 al 28 d'abril –amb una escapada fins al màxim extrem sud a la parròquia de Santa Rosa– i el dia 29 visità l'església del sant, tota ella inclosa la catacumba del subsòl; en prengué nota i en féu l'inventari d'objectes el notari Giovanni Spada. Així consta en document de «Visite Patorrali 2» a l'Archivio Storico della Diocesi di Cagliari (ASDCA).¹⁴

El personatge amb més dades conegudes és Montserrat Rosselló, el «magnífic i egregi assessor» de qui sabem que era fill d'un mallorquí immigrat a Sardenya, Vicenç Rosselló, que maridà l'algueresa Elena Nicolau Carbonell, nascut a mitjan s. XV a Càller. El 1593 fou

¹² *Breve historia de la Orden de nuestra Señora de la Merced de Redención de cautivos Christianos, y de algunos santos y personas illustres della. Transe cosas curiosas y de muy gran provecho a propósito del principal argumento* [text tallat; el permís d'estampació ens assabenta que el seu autor va ser «fr. Felip Guimerà, comanador del monestir de nostra Senyora del Puig»]. Impreso en Valencia en casa de los herederos de Juan Navarro. Año 1591, p. 61 i 63.

¹³ He reduït els noms a una sola llengua, al text són en llatí, italià i català; els cognoms no els he variat.

¹⁴ Pasolini (2011), el fragment transcrit del document és a les dues darreres pàgines.

nomenat jutge de la Reial audiència, després Visitador General de l'illa i el 1598 fou enviat a Madrid com a síndic de l'estament militar a fi d'obtenir de Felip II de Castella la sanció dels capítols del Parlament Alguerès celebrat per convocatòria del virrei, el segon marquès d'Aitona, Gastó de Montcada i de Gralla. Morí a Càller el 27 de març de 1613. A part de distingir-se com a jurista, es dedicà a recollir tota mena de papers escrits en llengua sarda i a l'arreplega d'una gran biblioteca que llegà al col·legi jesuític de la ciutat, el de Sant Miquel, Santa Teresa i Santa Creu (Lippi 1912: 4-9), i que passà, «després de la supressió de la Companyia, a la Universitat caleritana, on encara es conserva» (Batllori 1995: 338).

I un altre encara és el mercedari Antiogo Brondo, autor d'uns goigs en llengua catalana a la Mare de Déu de la Mercè estampats a Càller el 1596, de qui ens en fa sabedors el professor J. Armengué. Escriu tot això, en nota: «Antiogo Brondo, *Parte primera del libro llamado historia y milagros de N. Señora de Buenayre de la Ciudad de Caller de la isla de Cerdeña*, Cagliari, 1596. Eduard Toda sostiene che questi *Goigs* «en 1604 foren inclosos en una recopilació de gracias y privilegis de la confraria dels mercenaris, que publicà a Càller Antiogo Brondo» (cfr. Eduard Toda, *La poesía catalana á Sardenya*, La Ilustració Catalana, Barcelona [s.d.], p. 22). Il riferimento di Toda all'anno 1604 rimanda a una seconda edizione del testo, all'interno delle *Recopilaciones de las indulgencias, gracias, perdones, estaciones, remisiones de pecados y thesoros celestiales, que los Summos Pontífices concedieron a todos los seglares, assi hombres, como mujeres, que son cofadres de la Cofadria de N.S. de la Merced*, «Callar, por Martin Saba [1604]», pp. 148-151» (Armangué Herrero 2010: 35), i els transcriu. Sabem, també, que el primer llibre esmentat en aquesta nota era a la biblioteca de M. Rosselló: «Antiochi Brondo pars prima et secunda de historia et miraculis Virginis bonni aeris monasterij eiusdem ordinis ciuitatis calaris hispano sermone s. t. fol. 8» com també el segon: «Antiochi Brondo Recollectio indulgenciarum confratriae Beatae Mariae de Mercede redemptionis captivorum i. t. fol. 8 Calari 1604», segons l'inventari conservat (Lippi 1912: 12).

4. UNA DEU DE PARAULES

La qüestió lèxica és la segona idea que ha mogut Collell a la transcripció del manuscrit. Es pot pensar rectament que l'exemple invocat d'Eduard Toda no el fa només genèricament, sinó atent a la qüestió lingüística quan escriu «sinó també [ha] mostrat los rastres encara subsistents, com és l'Alguer, on encara es parla la nostra llengua». Fins també segurament perquè coneixia el pensament estampat per Toda el 1888 al seu llibre *La poesia catalana a Sardenya*: «per a Catalunya lo coneixement de la poesia sardocatalana té grandíssima importància. Aquí no presumim descobrir genis ni caps d'ala entre els autors de fora: volem saber lo que escrigueren perquè de ses obres se dedueixen altres ensenyances tan profitoses com instructives. En l'algarès d'avui hi trobem termes catalans olvidats o corromputs a la mateixa Catalunya, i d'allà ha de venir-nos la raó de moltes lleis filològiques perquè la llengua de la petita colònia sardanesa no ha estat exposada a les mateixes influències estranyes que ha malmès la nostra; sens que tregui cap valor a l'anterior judici la idea que altres influències han pesat també sobre l'Alguer. Això és veritat: en la parla comuna de son poble hi ha ara molts barbarismes. De fet, tots los termes introduïts en l'idioma des de fa cent cinquanta anys són italianitzats. Mes aqueixos los coneixem i no tenen importància, comparada amb la

que donem a les velles paraules que l'ús conservà fins a nostres dies en aquella terra» (Toda 1888: 9).

Parlem de llengua des d'un primera premissa: la provisionalitat. Ja s'ha anunciat que es tracta d'un primera presentació en espera d'estudiar i confrontar l'edició actual del manuscrit. Parlem-ne, també, des d'una segona premissa: uns fets no gaire filològics. El text ens ha arribat havent passat per tres mans i cap d'elles pot ésser qualificada d'experta en filologia, la qual cosa no vol dir mancada de serietat ni de cura i reverència per la feina transcriptor. La primera és la de fra Francesco Sulis. Collell ens el presenta com «aficionat a la transcripció de documents dels arxius de Càller» i aquest pertany al de la seu arquebisbal, però sense cap altre detall: és o era allà, res més. Treta la còpia, fra Sulis se l'emportà a Roma on fou destinat, on «mostra sos papers», un dia, a Collell. La segona mà és la del nostre canonge. La tercera, la de l'impressor que munta les galerades. Massa bé coneixem les errades que en un moment o altre s'infilten a les còpies (en bon nombre..., parlo per mi si fos el quart dels copiadors) com perquè aquesta vegada no les hàgim de multiplicar per tres. Si més no es pot afirmar a partir d'uns exemples com els següents sense saber-ne, és clar, la mà fautora: «tranferits», «tretaset», on hi ha la mancança d'una lletra a cadascuna, no tenen lògica explicació fonètica i sí, més aviat, de distracció d'un dels copistes o impressor; «retaules» apareix un cop amb una lletra de més, «restaules», diríem que es tracta de la badada contrària a l'anterior; «copior» és evident, una errada d'escriptura atès el context: «en lo transcriure y copior los retols», una ,o' per una ,a'. I com aquests exemples, un munt.

Per llei fonètica sí que pot explicar-se la grafia següent: «larguer» que correspon a «l'Arguer», això és, l'Alguer; per raó doble de proximitat entre sons consonàntics: el fonema lateral de l'article (el vocàlic ha estat elidit) igual al de la primera síl·laba del nom força aquest segon a ser vibrant per dissimilació, o bé per assimilació regressiva del darrer fonema vibrant del nom se n'altera el lateral.

A Collell li ha cridat l'atenció el lèxic. Quines paraules, tanmateix? Sense cap intenció exhaustiva en proposo una tria. En primer lloc tinguem present que tot i ésser un text català, porta çà i lla mots en italià i en castellà i algun en sard. Uns quants de mostra.

Cal comptar com a italians, o si més no italianitzats, els mots següents?:

- «capre», per «cap», és a dir, la part de terra que s'adentra a la mar «trobantse [...] a lo capre de la islla de St. Pere»; d'on ve la confusió amb «cabres»?
- «lleoli», per lleó, exactament «lo golf de lleoli»
- «nauetta» i «navetta», potser és el diminutiu català de «nau»?
- «subito»
- «segna», al text vol dir “ella assenyala” i es pot entendre tan com italianisme com a llengua sarda, el més probable, puix té el verb «segnalàre» (SI)

Castellans, o d'arrel o d'empelt, aquests:

- «avestrús», «azul»
- «brocatillo» o «brocadillo», tela més lleugera que «brocado»
- «cicatriç»
- «demés», un “demás” catalanitzat
- «enfermetats», «garganta», «islla» i «isleta»
- «moletes», és a dir, “croses” que també apareix així, «croças»

«telilla», tela fina de llana
«torcidas»

El lèxic català no té res de remarcable si n'exceptuem un grapat de noms del món mariner i la distància temporal d'uns altres, avui en desús, els quals reclamaren l'atenció de Collell si bé no ens diu quants ni quins. Podem suposar, per exemple, els següents mots, alguns dels quals més aviat s'han de qualificar de romànics, és a dir, pertanyents a alguna llengua o llengües romàniques:¹⁵

«abe ques un poch...», això és, la locució conjuntiva «a bé que» en el sentit actual de “per bé que”.

«ampollets» en aquest context: «a sinch ampollets de la primera guardia, vingue...», sembla indicar-se una mesura de temps... Pere Labèrnia, en el seu diccionari, dóna la significació de rellotge d'arena a la paraula «ampolleta» i amb igual significació el d'Antoni Febrer i Cardona, anterior –prescindint ara que restà manuscrit fins fa pocs anys;¹⁶ potser hem d'entendre, doncs, cinc marques de temps assenyalats pel descens de l'arena a l'ampolleta

«armasi o «amesi» en aquest context: a) «dins dit Retaule ab sa caseta cuberta ab una cortina de Armasi blau», rara paraula per un error d'escriptura, tal volta, i llegiríem ‘armari blau’, però, què és un armari blau, aquí? b) «da dita ymagie cuberta ab una cortina de Amesì» és una segona escriptura de la paraula. Adonem-nos que les dues vegades és escrita en majúscula, per què? A l'esmentat inventari fet per Giovanni Spada l'abril del 1591 llegirem tres vegades aquesta paraula en els contextos següents: «un devant de altar [*un frontal*] de armasì doble vermell ab son frontal de vellut y franjas de seda vermella ab las columnas»; «altra roba llarga ab sas manigas llargas de armasì vert senzillo plana»; «Item una roba de armesì...» (Pasolini 2011: 201-202), amb la manteixa alternança ‘a’ i ‘e’ a la segona síl·laba, grafia comprensible en situació fonètica àtona. Es tracta de l'adaptació d'un mot sard: «ARMESÌNU, m. Dial. [variant dialectal] *armesino*, drappo di seta sottile, così detta dalla Città Ormus, nel sino Persico in cui si fabbricava» (SI). Avui, en italià, es coneix com a «ermisino (ermesino, ormesino, ormesino)». Podem suposar que l'origen i el valor d'aquesta seda importada propiciaria l'ús de la lletra majúscula al primer escripturista o a algun dels copiadors successius.

«canela», variant de “candela” que també hi és present

«cordell», el doblet original, la qual cosa no vol dir que ja aleshores comencés a usar-se “cordill”

«digú», variant de “ningú” no recollida a DCVB, però el més probable és que es tracti d'un mot mal escrit pels copistes –o l'impresor– en deixar-se la *n* de la primera síl·laba.

¹⁵ Tindrem presents els diccionaris: DA = *Diccionari Aguiló*; DCVB = *Diccionari Català, Valencià Balear* d'Alcover-Moll; DECLC = *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana* de Joan Colomines. I el següent: (SI) = Johanne Ispanu, *Vocabolariu sardu-italianu et italianu-sardu*, compiladu dai su ... Kalaris, Imprenta Natioanale MDCCCLI // *Vocabolario sardo-italiano e italiano-sardo*, compilato dal Giovanni Sparo. Cagliari, della Tipografia Nazionale 1851 (és el doble títol dels dos volums de l'obra).

¹⁶ Pere Labèrnia, *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondència castellana y llatina*. Barcelona, Espasa Germans, Editors, 1864. Antoni Febrer i Cardona, *Diccionari menorquí, espanyol, francès i llatí*. Edició crítica i estudi introductor i a cura de Maria Paredes, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2005 = FC

- «engenollat», variant encara viva, sembla, en terres meridionals.
- «fer git», gitar o llançar, fer llançament de càrrega al mar en temporal.
- «forradura», variant de ‘folradura’, mot present a *Tirant lo Blanc* (veg. DCVB).
- «fortunal», amb el significat de ‘temporal de mar’ (FC), paraula marinera que potser també cridà l’atenció de Collell.
- «gumeras», forma dissimilada de «gúmena», tipus de corda gruixuda d’ús nàutic. El diccionari confegit pel qui fou cònsul de Sardenya a Palma i Barcelona –on morí el 1847–, Jaume Boy, informa sobre gumeras, gúmena o gumena –escriu– el següent: «la maroma gruesa que sirve en los navíos y embarcaciones para atar las áncoras y otros usos».¹⁷
- «justas», eren exactament cinc «de barbarossa» les que es presentaren, enemigues, etc. Rar nom d’una embarcació.
- «havori / avori», una catalanització del sard «AVÒRIU, m. Dial. Com. [dialecte comú a totes les variants]. *Avorio, èbure* [?]. De avoriu, *di avorio, eburneo*» (SI).
- «manrevés», J. Coromines recorda (DECLC, V, 328a, 43) que l’expressió ‘a la manrevés’ l’usava mossèn A. M. Alcover en comptes de «a l’inrevés» i apunta que el seu origen no fos *amb la mà (e)n reve(r)s*; en el manuscrit el significat és exactament ‘fer un tall no pas en la direcció normal de dalt a baix, sinó de baix a dalt amb la mà girada cap amunt’; el context confirma la suposició de Coromines.
- «muras», el plural de “mura” que vol dir la corda que correspon a una determinada vela com pot ser la major o la trinquet.
- «musas» és una paraula que es troba entremig d’una llista de coses ofertes, els exvots, des de cadenes a bales d’artilleria; és ni més ni menys que una paraula sarda existent només en la seva forma plural: «MUSAS, f. pl. Log. Mer. [logudoro meridional] *manette*. *Ligare cum musas et cadenas, ammamellare*» (SI).
- «precalendat» en el context: «en [...] lo precalendat die se feu», paraula expressiva per recordar un dia anterior del calendari anteriorment esmentat.
- «qualment», adverbí comú a Mallorca i Menorca significat ‘com’ o ‘de quina manera’; el DCVB dóna un document del 1606 com a més ençà.
- «retroescrita», amb el sentit de ‘escrita abans’.
- «redigits i trasumptats [els rètols i miracles dels exvots]», són dues paraules derivades dels verbs “redigir”, amb el significat de ‘redactar’, i (ben escrit) “transumptar”, significat: ‘fer còpies’; avui no els trobem al diccionari normatiu, però en donen testimonis d’ús tant el DA com el DCVB.
- «saggietia» forma italianitzada però que correspon al mot català «sagetia», embarcació de vela llatina més petita que la galera, un text impresa Barcelona el 1476 grafia «segettia» (veg. DCVB).
- «salmas», aquí el context és que Martí Simoni va partir d’Alcúdia per anar a Càller amb la nau de..., manquen unes paraules i continua «de rusco de tres milia salmas». Potser hem d’entendre que la nau transportava bótes «de rusco» fent servir el masculí de “rusca” que significa ‘escorça’, com a sinònim de fusta. M’ho empesco després de llegir “rusca” al volum VII del DECLC perquè així entendria que aquestes bótes o recipients

¹⁷ Jaime Boy, *Diccionario teórico, práctico, histórico y geográfico de comercio*. Publicado bajo los auspicios de la M. I. Junta de Comercio de Barcelona, Barcelona, Imprenta de Valentín Torras, 1840. Tomo III.

de fusta, no pas de sola escorça, contenien «tres milia salmas», això és, tres mil cargues (suposem de vi, o de blat, i vés a saber amb quina equivalència en litres, o quilograms), puix que «salma» és un sinònim de «càrrega» i, lògicament, també de “carga” que significa ‘mesura de capacitat’. L’esmentat diccionari de J. Boy diu: «medida de líquidos de que se sirven la Calabria y en la Pulla, provincias del reino de Nápoles» i continua especificant que correspon a la suma de mesures menors com la STARA i el PIGNATOLO. Però endemés significa altres mesures: «llámase así un peso de 25 libras»; «es también una medida de granos de que se sirven en Sicilia. La *salma* contiene 16 *temoli* y el *temolo* 4 *mondellis*. . .» i, passant de mot a mot sabrem que el TOMOLO és «medida de que se sirven en Nápoles, Sicilia y Malta . . .» i el MONDELO és «medida de granos de que se sirven en Sicilia. . .».¹⁸

«scedula», «cèdula» amb la grafia propera al llatí *SCHEDULA*.

«sellars», quan un cop de mar «sen porta lo timo y sellars (?)» amb l’interrogant en la transcripció que dóna Collell; tal volta la grafia correcte hauria de ser “sallars” i aleshores tindriem un nom provinent del verb “sallar” que els mariners empren «per fer córrer un estri nàutic per damunt d’un altre» (DECLC, VII, 628b 39-40); per tant, el cop de mar s’endugué alguns estris de la funció de sallar.

«surta», així: «una surta», substantiu postparticipi del verb “sorgir” en el sentit de ‘fondejar’ o ‘estar fondejat’ que prové «sens dubte del ll. SÛRGĚRE ‘alçar-se, estar dret en un lloc’ [...] NAVIS SURGIT IN PORTU . . .» (DECLC, VIII, 81-82); per tant, la frase del manuscrit ho corrobora: «exint de una surta en lo port de Caller», és a dir, després d’una ‘fondejada’.

«tancadura», enginy per tancar com per exemple baldes, mot que el DCVB esmenta d’un document de 1456 i el DA d’un de 1458 com a dates més properes a nosaltres.

«xim» és un mot col·locat aquí sense saber si correctament, de quina llengua és? Per ara només puc remetre a les dades ja copiades al primer paràgraf de l’epígraf, «*La història*».

I encara altres paraules. Van ser aquestes les que captaren l’atenció del canonge Collell? N’haurem endevinat unes quantes? L’ajuda del llibre de Maria Giuseppina Meloni, esmentat al principi, ens ajudarà a saber com ha perviscut el manuscrit i llegir-ne la transcripció.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Armangué i Herrero, J. (2010) «I precedenti dei ‘gosos’ sardi (metrica: secoli XV e XVI), *Insula*, num. 8 (luglio 2010), pp. 35-74.
- Batllori, M. (1995) *De l’Humanisme i del Renaixement*. Obra Completa, vol. V. València, Tres i Quatre.
- Collell, J. (1938) *Efemèrides dels meus 50 anys de sacerdoti*, Vic, Gazeta de Vic.
- Feliu i Torrent, F. (1998a) «L’empremta d’Antoni de Bastero entre els seus contemporanis i la pervivència del seu record. Revisió crítica dels estudis basterians», *Arxiu de Testos Catalans Antics* / 17, pp. 573-595.

¹⁸ J. Boy, *Diccionario teórico, práctico, histórico y geográfico de comercio*. Tom IV.

- Feliu i Torrent, F. (1998b) «Els inicis de la filologia catalana moderna: estudi biogràfic d'Antoni de Bastero i Lledó, canonge de Girona (1675-1737)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Vol. XXXIX, pp. 235-341.
- Guia Marín, Ll.-J. (2014) «Sardenya, la difícil memòria d'un passat», *Serra d'Or*, 657 (setembre 2014).
- Lippi, S. (1912) *La libreria di Monserrato Rosselló giureconsulto e bibliografo sardo del sec. XVI*. Torino, Officina Poligrafica Editrice Subalpina "O.P.E.S."
- Pasolini, A. (2011) «Il reliquiario di Sant'Antioco, l'arcivescovo Desquivel e l'argentiere Sisinnio Barraï», dins Roberto Lai & Marco Mossa, (eds.), *S. Antioco da primo evangelizzatore di Sulci a glorioso protomartire "patrono della Sardegna"*, Monastir, pp. 189-202.
- Toda, E. (1888) *La poesia catalana a Sardenya*, Barcelona, La Ilustració Catalana [1888].